

Zářivá hlubina. K druhému vydání monografie Jiřího Opelíka *Josef Čapek*¹

Daniel Vojtěch

Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
daniel.vojtech@ff.cuni.cz

RÉSUMÉ

The Radiant Deep. Towards the Second Edition of Jiří Opelík's *Josef Čapek*

On the occasion of the second edition of Jiří Opelík's first monograph of Josef Čapek (1980, 2017), this article traces its original context and outlines its significance for Czech literary historiography of the modernist movement: the limits of its contemporary reception contrasting with its massive later impact on literary scholarship, the context of the monograph series published by the Melantrich house (1961–1995), the links with the art historical debates concerning the art nouveau style and the art of the fin de siècle, the situation of literary criticism in the 1970s both in the communist Czechoslovakia and abroad, and, finally, the context of Jiří Opelík's long term engagement with the works of the Čapek brothers and Josef Čapek in particular.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Jiří Opelík; Josef Čapek; literatura; modernismus; secese; styl; literární historiografie; normalizace; / Jiří Opelík; Josef Čapek; literature; modernism; art nouveau; style; literary historiography; the 'normalization' period.

Poprvé vyšla monografie Jiřího Opelíka o Josefu Čapkovi v nakladatelství Melantrich roku 1980 doprovázena, podle požadavků příslušné ediční řady, obrazovou přílohou a antologií z jeho literárního díla. Z nového vydání (Opelík 2017), jehož text na znění své předlohy nic zásadního nemění,² bylo obojí vypuštěno, naopak přibyl sou-

1 Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

2 J. Opelík vysvětluje v předmluvě k druhému vydání s charakteristickou přímočarostí, proč text — až na zjevná nedopatření — neupravoval a proč např. nedoplnil (s výjimkou několika upřesnění či upozornění na edice Čapkových prací, registrované v době vzniku monografie jako nevydané) poznámkový aparát či seznam literatury předmětu: „Nic jsem v něm neověřoval, důvěřuje — asi poněkud troufale — své někdejší akribii, nic jsem nevylepšoval, ani přesnějšími formulacemi, ani náležitým poznámkovým aparátem (i dnes respektuji, že text poprvé vyšel v popularizační edici, která nechtěla čtenáře zatěžovat vysvětlivkami a bibliografickými odkazy)“ (Opelík 2017, s. 8).

pis Opelíkových prací o J. Čapkovi (sestavil Luboš Merhaut), důkaz dlouhé interpretační dráhy, soustavného zájmu s mnoha zastaveními, žánry, typy prací od edic přes analytické studie až po práce lexikografické a publicistiku. Po téměř čtyřiceti letech od svého vzniku by se měla tato příkladná interpretace vztahu život — dílo dočkat recenzního ohlasu, jaký by jí býval příslušel, což ovšem není možné. Otevírá se tu však příležitost k hodnocení jiného typu, zahrnujícího též ohled na její (literárně)historický kontext a jeho proměny. Má zhruba tyto, mnohdy se překrývající vrstvy: vrstvu aktuální limitované recepce, jejích podmínek kulturněpolitických, nakladatelských (ediční řada Melantricha), s níž kontrastuje dlouhodobá inspirativnost práce, která dodnes patří mezi nejcitovanější české literárněvědné monografie vůbec; vrstvu soudobých uměleckohistorických debat; vrstvu autorova dlouhodobého badatelského soustředění, včetně spoluautorství monografie *Josef Čapek* (1996, s Jaroslavem Slavíkem); vrstvu zahrnující tradici české literárněhistorické monografistiky a jejích teoretických podnětů; kontext soudobé světové literárněvědné diskuse.

Pro exilového novináře Jaroslava Dreslera byla monografie „skutečnou událostí české literární vědy“ (Dresler 1982). Patřilo by se ovšem dodat událostí „svého druhu“, neboť jí, vyjma několika anoncí, nebyla věnována náležitá pozornost v českých literárněvědných, literárních ani obecně kulturních periodikách. Její další dlouhý odborný ohlas — frekvence odkazů v literárněvědných pracích posledních čtyř dekad je vskutku mimořádná — však postupně učinil z textu, který vyšel v popularizační edici, základní literaturu předmětu (širšího, než jak byl tematizován titulem knihy), ale i celého oboru, přestože ke skutečné diskusi o jeho postupech a závěrech v zásadě nikdy nedošlo. Informativní referáty, ač se v úhrnu omezily na denní tisk, byly v Opelíkově případě vesměs příznivé: novinářský žánr umožňoval nekonfliktní formou rozsáhlé anotace sumarizovat obsah publikace, ilustrovat jej citacemi, a zároveň bez další argumentace, která by mohla ve stávajících podmínkách celou věc poškodit, upozornit na její význam pro čapkovské bádání.³ rozsáhlejší prostor jí věnovala krajská stranická periodika — jihomoravská *Rovnost* (Poláček 1981) a východočeská *Pochodeň* (Vacina 1981), ještě koncem roku 1980 přinesly zprávu *Nové knihy*, její obdobu pak vzápětí list Československé strany socialistické *Svobodné slovo*. Jejich autorem však byl redaktor svazku a knihovnice (Špičák 1981), v podstatě pouze formulačně modifikovaly Opelíkovu rámcovou charakteristiku dvojdomoví J. Čapka a měly ráz propagační. *Československý časopis historický* (Grycová 1981) se vyznamenal parafrází dvou citátů z úvodu Opelíkova textu, které předtím otiskl jako anonci *Zpravodaj Společnosti bratří Čapků* (An. 1981). Diskusi v pravém smyslu tak lze zaznamenat pouze ve zmíněné recenzi exilového mnichovského *Českého slova* (Dresler 1982) a ve stati *Československého loutkáře* reprodukuující Opelíkovu interpretaci loutky a loutkovitosti v juvenilních bratří Čapků, tj. v povídce *Ex centro* a v jednoaktovce *Lásky hra osudná* (Fiala 1981). Krom toho ještě časopis *Věda a život* v informativní glose upozornil na přínos Opelíkovy charakteristiky juvenilí bratří Čapků jako secesní literatury s tím, že jde o něco zcela nového (J. R. 1981). Pro srovnání: O rok dříve recenzovala *Tvorba* edici básní J. Čapka *Oheň a touha* (1980) jako „ediční čin Odeonu“, aniž by padla zmínka o editorovi či po-

3 J. Opelík vzpomíná, že jeho monografie měla být vyznamenána cenou nakladatelství Melantrich, ale po zásahu ministerstva kultury, na němž působil neblaze proslulý Jan Kristek, na cenu, ani na dodatečně přiznané čestné uznání nedošlo (Opelík 2017, s. 7).

řadatelé výtvarného doprovodu (Holoubek 1980). To ovšem bylo v případě monografie těžko možné, recenze se tedy v zásadě omezily na tlumočení hlavní linie Opelíkova výkladu a na hodnotu Čapkova díla — monografie sama byla reflektována víceméně implicitně. Výhrady J. Dreslera v citovaném *Českém slovu* poukazovaly především na „meze a mezery, dané dobou a režimem“ a na možnost rozšířit výklad v pasážích o Čapkově publicistice v *Lidových novinách* či jeho příslušnosti k liberálnímu demokratickému proudu prvorepublikové literatury, potažmo napjatém politickém vztahu k radikálně levicové avantgardě. Recenzent ovšem nezaregistroval hlavní strukturní moment Opelíkova pojetí dvojdomé povahy aktivity J. Čapka, tj. kromě rozkročení mezi literaturou a výtvarným uměním rovněž polaritu volné a užité tvorby provázející obojí jeho uměleckou modalitu (odtud i hodnocení jeho novinářiny v její „utilitární“ rovině odpovídající v zásadě Čapkově autocharakteristice). Marně bychom hledali recenzi v hlavním oborovém časopise *Česká literatura*, vydávaném Opelíkovým zaměstnavatelem, Ústavem pro českou a světovou literaturu ČSAV. Tam naopak Jiřímu Opelíkovi nastaly — v jeho kariéře již počtvrté (univerzitní studia, prověrky v roce 1958 a převýchova v železárnách, rok 1971 a počátek normalizace v ČSAV) — nejisté časy, které se posléze do jisté míry stabilizovaly neustále prodlužovanými termínovanými smlouvami a konečně změnou zařazení: po další prověrce, která proběhla v roce 1981, naneštěstí vzápětí po udání, kterým Stranu o Opelíkově existenci v Ústavu informoval Jaromír Lang, přímo na městském výboru KSČ, se z vědeckého pracovníka (zaměstnanec s vědeckým titulem CSc.) stal „odborný pracovník-specialista“,⁴ nepodléhající přímému doзору městského výboru Strany, s tímiž úkoly, ale — jak jinak — menším platem.

Monografie *Josef Čapek* vyšla původně v knižnici *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*, založené roku 1961 v nakladatelství Svobodné slovo (od roku 1968 Melantrich). V edici vyšlo do roku 1991 devadesát čtyři svazků (svazek č. 94 vypustil z názvu knižnice přívlastek „pokrokových“), roku 1995 vyšla jako poslední, pětadevadesátý svazek monografie Josefa Johanidese o M. D. Rettigové (v koprodukcí Melantricha a několika východočeských městských úřadů, resp. poboček Státního okresního archivu). Edici v letech 1961–91 řídil Josef Špičák (sám do ní přispěl monografií *Karolina Světlá*, 1962). V prvních letech fungovala ediční rada, z jejíhož složení (Josef Macek, Josef Kočí, Milan Machovec, Mojmír Otruba a Bohumil Kučera) lze odvodit i původní těžisko celé řady v osobnostech starších období českých (literárních) dějin a období 19. století (J. Macek: *Jan Hus*, 1963; A. Míka: *Petr Chelčický*, 1963; J. Polišenský: *Jan Amos Komenský*, 1963, 2. vyd. 1972; M. Machovec: *Josef Dobrovský*, 1964; E. Pražák: *Řehoř Hrubý z Jelení*, 1964...). V sedmdesátých letech se její záběr výrazněji rozšířil o postavy moderní literatury odpovídající „pokrokovému“ výkladu kultury, přičemž šlo zpravidla o rutinní životopisná pojednání shrnující — s patřičnou ideovou tendencí — stav poznání. Poznámkový aparát byl v celé edici redukován s ohledem na popularizační cíle, což mnohdy zakrylo nepůvodnost interpretačního postupu.⁵ Monografickou řadu ob-

4 Stejně byl zařazen P. Blažíček, jemuž nebyla po prověrkách na jaře 1971 uznána řádně obhájená kandidatura (neabsolvoval promoci, srov. Blažíčková 2012, s. 75–76).

5 Povahu knižnice nevzal v úvahu J. Poláček, když v závěru své — jinak veskrze příznivé — recenze Opelíkově monografii vytkl, že v ní chybí „seznam základní literatury“ (čtenář byl odkázán na katalog Čapkovy výstavy v Národní galerii).

hospodařovali v jejím literárněhistorickém rozměru prominentní režimní literární vědci v čele s autorem tří svazků Štěpánem Vlašínem, který zároveň pro Melantrich lektoroval literárněvědnou produkci, přes jeho ženu Drahomíru Vlašínovou, Vlastislava Hnízda, Josefa Poláka, Josefa Hrabáka, Jiřího Hájka, Františka Buriánka (tři svazky) po Milana Blahynku či Fedora Soldana. Poskytla však publikační příležitost rovněž respektovaným badatelům, kteří byli ve svých profesích trpěni v subalterním postavení, a zde mohli vydat počet svého dlouholetého soustředění: ještě z kraje normalizace mohla vyjít práce Jaromíra Loužila (Ignác Jan Hanuš, 1971), prosadit jiná, než prověřená jména mezi autory edice pomohla až čapkovská monografie J. Opelíka. Následovaly knihy Noemi Rejchrtové (*Václav Budovec z Budova*, 1984), Otakara Roubínka (*František Ferdinand Šamberk*, 1985), Theodora Syllaby (*Jan Gebauer*, 1986), Jaroslavy Janáčkové (*Alois Jirásek*, 1987) a Jaroslava Meda (*Viktor Dyk*, 1988): reprezentovaly badatelský profil svých autorů, přinesly výsledky dlouhodobého výzkumu nápadně vyčnívající z řady prací na zakázku, důmyslně konstruované portréty, mnohdy propojené s metodologicky inovativními, materiálově fundovanými historickými sondami s teoretickým přesahem (*Roubínkův Šamberk*), jež by v liberálnějších dobách bezesporu vyvolaly živou diskusi. Musely však vzít zavděk několika spřízněnými referáty a rozmlouvou pro domo. Na odsunutou kritickou debatu však zpravidla již nikdy nedošlo. Absence příslušné konkretizace ovšem poté utvářela i popřevratové hodnocení normalizační epochy jako diskontinuity *sui generis*, přestože, jako ostatně každá diskontinuita, je i tato pouze přetržitostí dezorientovaného vědomí ponechaného na holičkách bez instrukcí a zářných perspektiv.

Ke své první čapkovské monografii dospěl J. Opelík dlouhou cestou — jeho bibliografie registruje první položku týkající se staršího z bratří Čapků v roce 1956. Koncem sedmdesátých let se podílel na několika čapkovských podnicích, z nichž především příprava výstavy v Národní galerii roku 1979 (s Jiřím Kotalíkem a J. Slavíkem) anticipovala interpretační přístup analyticky rozpracovaný v souběžně připravované monografii. Účast na výstavě a katalogu (studie *Ztracený básník uměním podobojí*, in Čapek 1979, s. 40–51) měla svůj význam i v mezioborovém rozhovoru literárněvědného a uměleckohistorického pojetí interpretace podvojného, tj. literárně-výtvarného uměleckého projevu. Tento rozhovor podstatně obohatil jak zmíněnou monografii, tak paralelní spolupráci s J. Slavíkem na vydání Čapkovy korespondence (*Dvojí osud*, 1980; *Bratři Čapkové: Dopisy z mládí*, 1982), a vyústil po letech v monografii o Josefu Čapkovi, kterou J. Opelík a J. Slavík napsali společně (1986). Souvislosti rozvětvené autorsko-vydavatelské aktivity spjaté s J. Čapkem na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let však tvoří jen jednu část složitějšího kontextového problému, k němuž nás nové vydání Opelíkovy monografie naviguje: absence adekvátní publikované literárněvědné či literárněkritické recepce v období normalizační kulturní politiky je ve vztahu ke kritickému poznání v humanitních oborech příznačným jevem: živé diskuse o mnohých historických pracích se v tomto dvacetiletí vedly zpravidla v soukromí či při různých neoficiálních příležitostech tvořících odstíny tzv. šedé zóny. Opelíkův text má v tomto ohledu svůj historický význam, neboť uchovává otisk soubodě příznačných kontextů, jež je dnes zvykem tzv. rekonstruovat pomocí „metod orální historie“, jako by byl hlas a zájem pamětníků sám o sobě přesvědčivější než cesta kritické historie k živému smyslu pramenů, než její schopnost identifikovat stopu událostí v jejím diferencovaném významu.

Počátek prací na rozsáhlejší čapkovském výkladu odpovídá, dle vlastního autora vyjádření, první polovině sedmdesátých let, kdy započal s analýzami společných juvenilí obou bratří. Celkový obrys své interpretace představil poprvé u příležitosti zmíněné výstavy. Znamenalo to konfrontovat literárněhistorické postupy se stanoviskem dějepisu umění, oboru s odlišným teoretickým zázemím a názorem na problém stylu. V návaznosti na strukturalistické podněty Jana Mukařovského týkající se přístupu k hodnocení stylových prvků estetiky přelomu 19. a 20. století rozpracoval J. Opelík ve vztahu k rané tvorbě bratří Čapků dynamický model secesní literatury, kterým situoval svůj přístup především do sousedství aktuálních uměleckohistorických prací věnovaných tomuto období. Kromě České secese Petra Wittlicha (1982, seznam literatury uzavřen rokem 1978) by měly být v tom ohledu připomínány výstava a katalog Česká secese (1966), jež uspořádal kurátor zmiňované Čapkovy výstavy a autor řady prací o umění přelomu 19. a 20. století J. Kotalík, studie Františka Šmejkal o symbolistním umění ze šedesátých a sedmdesátých let, jeho výstava skupiny Sursum (1976), monografie o secesi Bohumíra a Marcely Mrázových (1971), ale také práce Josefa Kroutvora, Luboše Hlaváčka či Tomáše Vlčka. Zatímco literárněhistorický zájem o problémy fin de siècle, oživený v Mukařovského a Vodičkové akademickém ústavu v šedesátých letech, za normalizace z oficiálních akademických i popularizačních publikací zmizel, v oboru dějin umění tomu tak nebylo (např. i proto, že J. Kotalík si jako ředitel Národní galerie uměl svá dlouhodobá témata prosadit). Přednášku o dvou pobytech J. Čapka v Paříži otiskl J. Opelík v časopise *Umění* (Opelík 1977), kde také roku 1980 Vojtěch Lahoda obsáhle recenzoval výstavu z r. 1979, přičemž ocenil Opelíkův celistvý rozvrh Čapkovy tvůrčí osobnosti a jeho estetiky (Lahoda 1980, s. 171, 173). Recenze byla publikována v sousedství metodologické studie o problému uměleckohistorické syntézy (Wittlich 1980), týž ročník ještě přinesl teoretické pojednání o strukturální analýze ornamentu (Nuska 1980) a stať Tomáše Vlčka o ornamentu a stylu v umění přelomu století (Vlček 1980), předznamenávající jeho monografii *Praha 1900* (1986). Význam Opelíkovy monografie pro českou literárněvědnou bohemistiku v době jejího vzniku tkvěl především v tom, že 1) v konstrukci znaků, vzorců a útvarů secesní stylizace aktualizovala problém analýzy stylu jako vyššího historického slovesného útvaru integrujícího způsoby utváření textu, považované z hlediska vývojové perspektivy za rozbíhavé, a ukázala variabilitu jeho konkretizací na díle, jež bylo dosud považováno za nejednotné, rozporné. Síla Opelíkovy argumentace spočívala přitom právě v poukazu na významovou kvalitu žánrové, tematické a stylizační heterogenity, na její funkční zaměření k iluzivní stylové syntéze vyrovnávající protiklad umění-život; 2) interpretovala první dekádu 20. století a předválečné období v jejich svébytném významu, čímž nadlouho nahradila absenující literárněhistorickou syntézu, neboť čtvrtý díl tzv. akademických *Dějin české literatury*, dokončený na sklonku šedesátých let, nebyl k dispozici a poté, co vyšel (1994), znamenal v pasážích věnovaných přelomu 19. a 20. století spíše zklamání. F. Buriánek⁶ v nich totiž generalizoval teze uplatňující v pojetí literatury počátku 20. století

6 Představu o účinku, jaký představoval pro soudobou literární vědu Opelíkův přístup k monografickému úkolu, si lze udělat i srovnáním v rámci melantrišské knihovny: Buriánkův *Karel Čapek* (1978, srov. i variantu vydanou v Československém spisovateli roku 1988) odpovídal soudobému modelu pokrokové osobnosti, portréty Fráni Šrámka (1981) a Karla To-

generační kritérium pokrokového společenského stanoviska (Buriánek 1955, 1968), odpovídající v zásadě vývojovému modelu promítnutému větší či menší měrou do celého závěrečného dílu dějin: Opelíkův výklad secesnosti raných próz bratří Čapků, ale i následné samostatné literární tvorby Josefa Čapka tento model nechal stranou a šel cestou interpretace dynamiky stylového hledání literárního jazyka adekvátního nové, široce rozvětvené modernosti: zkratkovitě — v osobitém přivlastnění novoklasicistního a zejména kubistického experimentu, v lyrické figurativnosti či magické realističnosti, rozpouštění vyprávěcího rámce v reflexivním proudu, po syntézu dosavadních postupů v baladickém vyprávění, po nově pojatou dialogickou meditaci, aforistické maximy a konečně nalezení oproštěné vázané řeči, tj. poezie. Monografie o J. Čapkovi — a odtud její mohutný referenční výskyt — měla pro literární historii do značné míry obdobný význam, jaký představovaly práce P. Wittlicha, T. Vlčka, Miroslava Lamače a F. Šmejkalů v dějepisu umění. Situace se sice již v osmdesátých letech i v české literární vědě měnila — ještě koncem sedmdesátých let vznikla dizertace Evy Taxové o esejistice devadesátých let (1979) a poté přípravné studie ke kolektivní syntéze modernistické literatury (mj. práce J. Meda, Zdeňka Pešata). Oživený badatelský zájem o modernu v popřevratové době měl v Opelíkově monografii instrukativní doklad dílčího shrnutí nepředpojaté interpretace, jejímž tenorem je aktualizace historického materiálu jako živé literatury, jako fasety živé, tj. prožívané současnosti.

Počínaje filologickým založením kritické literární historiografie v druhé polovině 19. století představovala konstrukce vztahu život — dílo hlavní výzvu monografického přístupu k dějinám literatury, který se v některých obdobích stával dominantním žánrem celého oboru. Od kulturní historie v její individualizaci v *Životu Josefa Jungmanna* (1873–74) u Václava Zeleného, přes Čechovu estetickou, sociologickou, a především psychologickou hennequinovskou analýzu osobnosti a tvorby Karoliny Světlé (1891), monografické studium inspirované nejprve Schererovými a Tainovými, rovněž však Diltheyovými, Croceho, ale i psychoanalytickými podněty u mladších historiků tzv. Vlčkovy školy (Arne Novák, Otakar Fischer), Tilleho životopis Boženy Němcové (1911), Píšova Theera (1928, 1933), Grundova Erbeny (1935), Fraenklova Březinu (1937), Králíkova Březinu (1948) po Pešatova Machara (1957), Jankovičova Sládky (1963) či Chvatíková Václavka (1962)⁷ byla tato souvislost předmětem metodologické diskuse, orientující literární vědu k novým interpretačním řešením. Mnohdy to byly právě monografické přístupy, které do literární historie zapojovaly mezioborovou vazbu a konkretizovaly významy teoretické spekulace příbuzných disciplín jako je lingvistika, filozofie / estetika, psychologie či sociologie. Jiří Opelík si musel nejprve k období myšlenkového kvasu a proměny modernistického hnutí po roce 1900 zjednat nový přístup, neboť dosavadní literárněhistorické koncepce nenabízely uspokojivý, tj. dostatečně otevřený a nereduktivní rámec pro hodnocení tak složitých fenoménů, jakými byly společná a poté samostatná tvůrčí cesta bratří Čapků a Josefa Čapka především. Svůj výklad strukturoval jednak kolem intenzity zmíněné dvojí polaritý Čap-

mana (1985) přinesly již poněkolkáté upravené, dnešním jazykem recyklované verze starších prací.

⁷ Po Opelíkově *Josefu Čapkovi* by šlo jistě v tomto výčtu pokračovat přinejmenším monografiemi Přemysla Blažíčka, především jeho monografií románu *Haškův Švejk* (1991), či Z. Pešata (Jaroslav Seifert, 1991).

kovy dráhy, tj. jejího výtvarného a literárního ohniska a vztahu volné a užití aktivity, jednak proměnlivou úlohou trojího tvůrčího podnětu: vztahu k pracím Karlovým, vztahu k výtvarnému projevu (vlastnímu i vizuálním formám vůbec) a reflexe esteticko-etického napětí moderního umění a světa, jeho „dvoúčlenosti“ (Opelík 2017, s. 277) artikulované v napětí rozporuplné, „vegetativní“ reality a duchovní jednoty, binární kvality zakládající jednotu významu a výrazu jeho pozdních prací. Opelík zde rozvinul interpretační systém, jehož základy tvoří původně promyšlené, literárněhistoricky uzpůsobené pojmosloví pražské strukturální školy, její estetické i lingvistické větve, zejména funkční stylistiky. Zároveň — především v kapitolách o secesní stylizaci a v části nadepsané *Podrobení ismů* situoval Čapkovo hledání smyslu moderního výrazu do mezinárodní situace předválečného a válečného, domácího i mezinárodního uměleckého hnutí a byl přítom s to úsporně, avšak přiléhavě popsat proměny Čapkovy výtvarné formy, přičemž neustálá korespondence popisů slovesného a vizuálního tvarosloví napomáhá vzájemné výměně mezi tímto dvojitým charakterizačním úsilím. Pozorný čtenář nalezne v textu rozmístěny metodologické poznámky např. o povaze pramenů (tamtéž, s. 19) či literárněhistorickém hodnocení. Jsou ústrojně rozpuštěny v celém textu a akcentovány na příslušných místech — jejich prostřednictvím se aktualizuje badatelova vlastní situace, jeho rozhodování, obtíže a spory s vlastním oborem a jeho limity. Opelík je ve svém postupu nebývale otevřený — interpretační obtíže nechává vyvstat v jejich naléhavosti pomocí živého vyprávění, mnohdy právě na těchto místech odstíněně expresivního. Opelíkovy vypravěčství, jazykově mnohotvárné a vynalézavé, neustále — prostřednictvím zkratky, úsloví, frazeologické škály, překvapivého slovního spojení, paradoxu — tematizuje svou věcnou, tj. k věci zaměřenou funkci v tom smyslu, v jakém J. Mukařovský rozlišoval mezi směřováním jazykového výrazu k pólu slovnosti, nebo k věcnosti (na příkladu Masarykova stylu). Při znalosti jiných Opelíkových prací nelze tento rys čapkovského textu přičíst jeho popularizačním účelům, jde o výraz (sebe)kritického vědomí, které neustále hledá svoji míru a vyjadřuje toto hledání svobodnou řečí uvolňující svůj předmět, tj. slova z jeho předsudečných kategorií.

Svoje oborové stanovisko podpořil Opelík rovněž výrazným rozměrem komparativním: k zmiňované vazbě mezioborové (epizodicky i k dějinám hudby, antropologii, etnografii — podle příslušného zaměření Čapkovy pozornosti) přistupuje především funkční, pečlivě diferencovaná konfrontace kontextuální, a to v dvojí rovině — v rovině soudobé domácí produkce neomezené rámcem tzv. národní literatury, a v rovině relevantních doložených i potenciálních textových vztahů k literaturám a kulturám v hlavních evropských střediscích moderního hnutí. Svorníkem obrazu proudění moderního intelektuálního života však vždy zůstává porozumění textu J. Čapka, který je stálým východiskem a hlavním partnerem hermeneutické situace.

Opelíkův životopis Josefa Čapka není psychologizující portrét, o jaké není v literární vědě nouze. Životopisný detail získává svůj faktický význam, má-li dosah pro profil Čapka-umělce, má-li rozměr životně-estetický. Monografie je studií moderní intelektuální situace: její soustředění je ztíženo, rozptylováno životními provizorií a veřejným angažmá (Čapkova spolková a redakční praxe), vlastními nároky a ctižádostí. Obtížné, „těžkopádné“ myšlení, které klopýtá svou cestou a vždy se mýjí s dynamikou své současnosti, opoždjuje se za ní či je s ní ve sporu, je mnohdy svedeno

z cesty, vyčerpáno, rušeno a zpět povoláno v napětí mezi afirmací a distancí, z něhož roste dílo jako příležitost k nastolení či restituce míry věcí. Moderní tvorba má odtud zpravidla příležitostný charakter — postupuje přerývaně, je diskontinuitou samou, je heterogenní, jako myšlení, které ji provází (srov. Opelík 2017, s. 19–20).

Z hlediska situace literární vědy na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let je možno o Opelíkově interpretačním modelu promýšlejícím pojmoslovný a metodologický potenciál domácí uměnovědy a literární historiografie v širokém smyslu a v důsledku revidujícím představy o proměnách modernistické literatury v Čechách uvažovat i jako o odpovědi na krizi oboru těžce postiženého normalizační politikou a ponechaného napospas rutině vždy ochotné se přizpůsobit „okolnostem“. Zatímco v zahraničí, především v americkém univerzitním prostředí, ale např. i v Německu probíhala od šedesátých let dlouhá debata o povaze, předmětu a postupech literární vědy a její historické dimenzi (časopis *New Literary History*, sympozia a sborníky skupiny *Poetik und Hermeneutik*, polemika mezi René Wellkem a představiteli dekonstrukce na Yaleově univerzitě), diskuse u nás skončila počátkem sedmdesátých let zastavením časopisů, existenčními postihy a vyloučením z akademické obce, týkajícími se v první řadě badatelů, kteří v předchozím desetiletí oborovou debatu iniciovali a prostředkovali kontakty se zahraničím. Svazky melantrišské knihovny ze sedmdesátých let nevypovídají o stavu literárněhistorického monografického žánru nic dobrého. V takové situaci je revize základních oborových východisek, jeho předmětu, pojmosloví a postupu, jakou přinesla Opelíkova kniha o J. Čapkovi, jednou z možností, jak znovu konstituovat literárněvědnou interpretaci jako rozpravu o aktuálním smyslu písemnictví a jeho reflexi (srov. k tomu např. komparativní pasáž o J. Čapkovi a A. de Saint-Exupérym, Opelík 2017, s. 292–95). Na rozdíl od badatelských přístupů krystalizujících ve světě ze sporů o status literatury, o status textu, o figurativním jazyku literární vědy a dějepisu literatury jako dějepisu přepisování či historii rétorických útvarů, Opelík se řídil pokynem, který orientoval již předtím řadu vynikajících literárních historiků, tj. Šaldovou parafrází diltheyovského názoru na vztah život — dílo: „Tématem nás literárních historiků je autorovo dílo, ne jeho život. O ten se staráme jen potud, pokud se podílel na jeho díle. Proto píšeme monografie, ne biografie. Šalda v 1. ročníku svého Zapisníku přesvědčivě objasnil, že „největší zážitek tvůrcův jest — jeho dílo“ (Opelík 2016, s. 25).

V předmluvě předeslané druhému vydání monografie ji její autor porovnal se svým druhým pokusem o Josefa Čapka, započatým v roce 1986 (Slavík — Opelík 1996), a odůvodnil rozhodnutí vydat ji znovu mj. její experimentální, otevřenou povahou, rovněž však jejím subjektivizujícím rázem, do něž se promítla osobní identifikace s předmětem. Monografie, kterou napsal J. Opelík společně s J. Slavíkem, umožnila autorovi literárněvědných pasáží zaměřit svou interpretaci mnohem sevřeněji a mnohdy i diferencovaněji k problémům slovesného díla J. Čapka. Uměleckohistorické, estetické, ale i kulturněhistorické souvislosti byly zapojeny do oddílů J. Slavíka a jeho spoluautor tak mohl od nich svoji pozornost pracovně oprostít a soustředit na logiku smyslu proměn Čapkova textu. První monografie znamenala svým srovnávacím, pojmoslovným, stylovým úsilím velký impulz oboru ve smyslu jeho restituce a rehabilitace, druhá pak přinesla především promyšlený útvar, v němž si odlišné oborové přístupy předávaly slovo ve vzájemné korespondenci a zároveň si podržely výhodu vlastního rozumění předmětu a jemu odpovídající věcnosti. Schopnost ob-

sáhnout své téma v pohybu napříč specializacemi, překročit jejich stín ve prospěch porozumění konkrétnímu smyslu umění, ale i vlastní situace, je jedna věc, sdílet tuto situaci, učinit ji východiskem rozhovoru a spolupráce věc druhá. Rozhodnutí vydat podruhé text první monografie⁸ lze odůvodnit především osobní zaujatostí její výpovědi a zároveň jejím univerzalismem, a to nejen co se smyslu historického pojednání týče. Poměr obou monografií, jakož i nesčetné další Opelíkovy čapkovské práce včetně jeho gesce nad *Spisy Josefa Čapka* (sám připravil svazky *Beletrie 2* a *Publicistika 1*), však vypovídá především o jeho celoživotním prohlubovaném vztahu k tvorbě, jejíž významy k němu stále znovu doléhají, tak jako v *Zářivých hlubinách* „vzplanutí zázračné záře života [...] z lidského nitra proniká tmou vše zahalující a zjevuje v ní svět“ (Čapek K. — Čapek J. 1982, s. 172). Nahlédnout do zářivé hlubiny tohoto druhu může, ale nemusí znamenat — jak dokazuje Opelíkův příklad — ztroskotat v ní. Může naopak přesvědčivostí poctivého a neústupného odhodlání a poznávacího jednání (ve srovnání s okolním spěchem a shonem zdánlivě „pomalého“) pomoci aktualizovat poměr „mezi jedincovou účastí na provozu světa a soběstačností jeho nitra, vymezování hranic oddělujících plné a plané bytí“ (Slavík — Opelík 1996, s. 524).

LITERATURA

- An.:** Nová vynikající monografie Josefa Čapka. *Zpravodaj Společnosti bratří Čapků* 1981, č. 14, s. 5–6 [nepodepsáno].
- Blažíčková, Anna:** *Teď něco ze života*. Triáda, Praha 2012.
- Buriánek, František:** *Bezruč — Toman — Gellner — Šrámek. Studie o básnících počátku našeho věku*. Československý spisovatel, Praha 1955.
- Buriánek, František:** *Generace buřičů. Básníci z počátku 20. století*. Univerzita Karlova, Praha 1968.
- Čapek, Karel — Čapek, Josef:** *Ze společné tvorby*. Spisy Karla Čapka 2, ed. Emanuel Macek, Československý spisovatel, Praha 1982.
- Dresler, Jaroslav:** O Josefu Čapkovi. *České slovo* [Mnichov] 28, 1982, č. 4, duben, s. 5.
- Fiala, Petr:** Loutky a loutkovitost v raných dílech bratří Čapků. *Československý loutkář* 31, 1981, č. 10, říjen, s. 224.
- Grycová, Vladimíra:** Jiří Opelík: Josef Čapek. *Československý časopis historický* 29, 1981, č. 5, říjen, s. 786 [podepsáno Vl. G.].
- Holoubek, J.:** S pečetí autentičnosti. *Tvorba* 1980, č. 33, 13. 8., s. 20.
- Josef Čapek (1887–1945).** Národní galerie, Praha 1979.
- Lahoda, Vojtěch:** Josef Čapek aktuální. *Umění* 28, 1980, č. 2, s. 170–176.
- J. R.:** Monografie o Josefu Čapkovi. *Věda a život* 26, 1981, č. 6, s. 420.
- Lahoda, Vojtěch:** Josef Čapek aktuální. *Umění* 28, 1980, č. 2, s. 170–176.
- Nuska, Bohumil:** Strukturální analýza ornamentu. Symbolonové hodnoty ornamentálních systémů. *Umění* 28, 1980, č. 5, s. 436–459.
- Opelík, Jiří:** Dvě pařížské cesty Josefa Čapka. *Umění* 25, 1977, č. 6, s. 526–539.
- Opelík, Jiří:** Mými vzory byli redaktoři meziválečných Lidovek. Rozhovor. *Lidové noviny* 29, 2016, č. 213, příloha Orientace, s. VI–VII [rozhovor vedl Petr Zídek].
- Opelík, Jiří:** *Josef Čapek* [2. vyd.]. Triáda, Praha 2017.

⁸ Vydání monografie druhé by nepodléhalo pouze suverénnímu souhlasu jejího spoluauto-
ra a čelilo by — vzhledem k nákladům na reprodukci obrazového materiálu — nesrovnatelně větším překážkám nakladatelským.

Poláček, Jiří: Monografie o Josefu Čapkovi.

Rovnost 96, 1981, č. 119, 22. 5., s. 5.

Slavík, Jaroslav — Opelík, Jiří: *Josef Čapek*.

Torst, Praha 1996.

Špičák, Josef: Výtvarník, nebo literát. *Nové knihy* 1980, č. 51/52, 24. 12., s. 1 [podepsáno -jšp-].

Špičák, Josef: O velkém malíři a spisovateli.

Svobodné slovo 37, 1981, č. 4, 6. 1., s. 5

[podepsáno -jšp-].

Vacina, Ladislav: Josef Čapek s perem v ruce.

Pochodeň 70, 1981, č. 46, 24. 2., s. 5 [podepsáno (vn)].

Vlček, Tomáš: Ornament a styl. K problematice českého umění přelomu století. *Umění* 28, 1980, č. 5, s. 425–435.

Wittlich, Petr: K metodologickým otázkám uměleckohistorické syntézy. *Umění* 28, 1980, č. 2, s. 97–100.